УДК 821.512.145

ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛЬНОГО В ТРУДАХ ТАТАРСКИХ УЧЕНЫХ И ПУБЛИЦИСТОВ НАЧАЛА XX ВЕКА

© Марсель Ибрагимов, Алсу Киямова

ETHNIC ISSUES IN THE WORKS OF TATAR SCHOLARS AND PUBLICISTS IN THE EARLY TWENTIETH CENTURY

Marsel Ibragimov, Alsu Kiyamova

The article investigates ethnic issues, raised in the works of Tatar scholars and publicists in the early twentieth century. It analyzes the discussion about national identity of the Tatars in journal publications of the early twentieth century (the debates between supporters of Turkism and Tatarism) and theoretical concepts of the national element in the works by G. Ibragimov, D. Validi, G. Gaziz (G. Gubaidullin), G. Sharaf, G. Battal and S. Maksudi.

The article also identifies theoretical sources of the concepts “the national element”: the works of European (Stewart Mil, George of Jelinek, Ludwig Gumplovich), Russian (V. Danevsky) and Tatar (K. Nasyri, Sh. Mardzhani) scientists.

The scientific novelty of this research is in defining the content of the concepts "millat" and "milliyat". The comparative study of the works by Tatar scholars enabled us to establish that the concept "milliyat", which means a national feeling, a national idea, common language, religion and culture, is fundamental to the concept of national identity for Tatar scholars of the early twentieth century. The volume of the concept “the national idea”, found in the articles of the Tatar scholars, means a way of integration into community of nations through language and cultural distinctions. The national idea, in the understanding of the Tatar scholars, is not a closed structure but an open one, providing opportunities for international dialogues.

The idea of complementarity of civil and national identity is established on the basis of the articles by D. Validi, S. Maksudi, G. Iskhaki. Under conditions of territorial and social integration of the Tatars into the Russian statehood, the former is understood as one of the foundations for education of the nation. Tatar scholars and publicists consider national identity, expressed in language and cultural traditions, to be a basis for preserving cultural diversity of Russia through ethnic distinctions.

Keywords: national, nation, national identity, national idea, Tatar culture.

В статье исследуется проблема национального в трудах татарских ученых и публицистов начала XX века.

Анализируется дискуссия о национальной идентичности татар в публицистике начала XX века (полемика между сторонниками тюркизма и татаризма), теоретические концепции национального в трудах Г. Ибрагимова, Д. Валиди, Г. Газиза (Г. Губайдуллина), Г. Шарафа, Г. Баттала, С. Максуди.

Определяются теоретические источники концепций национального татарских ученых: труды европейских (Стюарт Миль, Георг Еллинек, Людвиг Гумплович), русских (В. Даневский), татарских (К. Насыри, Ш. Марджани) ученых.

Научная новизна статьи состоит в определении содержания понятий «милләт» и «миллият». На основании сравнительного изучения трудов татарских ученых установлено, что основополагающим в концепциях национальной идентичности татарских ученых начала XX века является концепт «миллият»: основывающееся на общности языка, религии, культуры национальное чувство, национальная идея.

Определяется объем понятия «национальная идея» в статьях татарских ученых: способ интеграции в сообщество наций через языковые и культурные различия. Национальная идея в понимании татарских ученых не замкнутая, а открытая структура, открывающая возможности для межнациональных диалогов.

На основании изучения статей Д. Валиди, С. Максуди, Г. Исхаки устанавливается представление о взаимодополнении гражданской и национальной идентичностей. Первая в условиях территориальной и социальной интегрированности татар в российскую государственность рассматривается как одна из основ просвещения нации. Национальная идентичность, выражаемая в языке, культурных традициях, понимается татарскими учеными и публицистами как основа сохранения культурного многообразия России через национальные различия.

Ключевые слова: национальное, нация, национальная идентичность, национальная идея, татарская культура, публицистика.

В трудах деятелей татарской культуры начала XX века научный дискурс о национальном оказывается сопряжен с публицистическим. На страницах татарских журналов татарские ученые не только рефлексируют о национальном, но одновременно высказываются об актуальных проблемах татарской нации (проблемы татарского языка, системы национального образования, религии).

Одним из дискутируемых в начале XX века вопросов был вопрос о национальной идентичности татар. Основная полемика по этому вопросу развернулась между сторонниками тюркизма (последователями идей И. Гаспринского) и поборниками идеи татаризма, наиболее ярко представленной в трудах Г. Ибрагимова.

Полемизируя на страницах журнала «Шура» с Хасаном Гали, автором статьи «Без төрекмез» («Мы тюрки»)[1], Г. Ибрагимов, в частности, рефлексирует по поводу этнонима «татары».

Ученый пишет о его (этнонима) распространенности у других народов как слова, идентифицирующего татар: «Әммә аңа карап[2], һич бер вакыт бездән „татар“ дигән сүз алына алмас. Ул яңлыш булыр, бөтен дөнья аның яңлышлыгын белер, аның зур әфәте дә булыр, шул хәлдә дә ул алышдырыла алмас. Чөнки ул мәхаль бер эш. Андый бер мәртәбә бирелгән исемләрне яңлыш булса да, әүвәлгечә дәвам иткәнлегенә әдәмләрдә, фәнни истилахларда, милләтләрнең, мәмләкәтләрнең – хәттә Америка шикелле бөтен бер кыйтгъаләрнең – исемләрендә дөнья тулы мисал» [Ибраһимов, с. 10].

Ученый не отрицает принадлежности татар к тюркскому миру, но указывает на грозящую нивелированием национальной идентичности (языковой, культурной) самоидентификацию исключительно как тюрок: «Төрек нәме – славян, герман, романнар кебек – гомуми бер исем булып, соңгылар эчендә төрдле исемләр белән йөргән әллә ничә милләт булдыгы кебек, терек (төркеме) дә төрле исемләр белән йөртелгән кавемнәргә аерылган. (Димәк), хас исемебезне ташлап, „төрек“ дип атала башласак, без башка төрек кабиләләре белән исемдә аерыла алмыйбыз» [Ибраһимов, с. 14].

Этноним «татары» выделяет, по мнению Г. Ибрагимова, татар как часть многообразного (объединяющего множество языков и культур) тюркского мира и одновременно интегрирует татар в сообщество наций: «Милләтләр эчендә без татар милләте аталып китеп утырабыз. Тарихның мөназәрәсе бу бер мәртәбә бирелгән һәм гомумчә танылган исемне алыштыруда – ачык яңлыш булса да – мен мәртәбә гаҗиздер» [Ибраһимов, с. 13].

Сходные идеи об этнониме «татары» высказывает в своей статье «Милләтне билгеләү» Г. Баттал [Баттал-Троиский]. Татарский ученый-литературовед, автор книги по теории литературы «Нәзарияте әдәбия» (1913), Г. Баттал, как и Г. Ибрагимов, выступает как поборник «татаризма». Распространенность среди татар иных самоидентификаций (мусульмане, тюрки, ногайцы) ученый объясняет негативной оценочностью, которую приобрел этноним «татары» начиная с середины XVI века (после падения Казанского ханства): «Исем мәсьәләсенә килсәк, „болгар“ исеме онытылды, „татар“ исеме „жидъ“, „дуңгыз“, „подлец“, „негодяй“ сүзләре күк сүгеш вә тәхкыйр (хурлау) сүзе булып әверелде. Бу хәлдә, яһүди „жидъ“ сүзен, поляк „ляхъ“ сүзен ишетәсе килмәгән күк, татар да „татар“ исемен ишетергә теләми вә аннан нәфрәт итә, „татар!“ дип хитаб (мөрәҗәгать) кылган кешегә чын күңеленнән рәнҗи башлады» [Баттал-Троиский, с. 150].

Автор статьи ссылается на авторитет татарских просветителей XIX века (Ш. Марджани, К. Насыри), выступавших против тех татар, которые отчуждаются от этнонима «татары», предпочитая именоваться мусульманами или ногайцами. Разделяя их позицию, Г. Баттал пишет: «„Татар“ сүзеннән нәфрәт бездә һәрбер сыйныф арасында бар; гимназиянең соңгы сыйныфларында укучы бер татар кызы, үзенең миллиятен анык белми; үзен „мусульманка“ дип йөри. „Без бит татар“ дисәң, „татар“ дигән сүз әллә нинди грубый сүз, мин аны яратмыйм, ди. Дәхи гимназияне бетереп татар арасында берничә ел мөгаллимәлек иткән бер татар кызы да „татар“ дигән сүздән җирәнә, ике сүзнең берендә „мөселман“ сүзен кабатлый, хәтта „мөселман теле“ дип тә сөйли бугай...» [Баттал-Троиский, с. 152].

Национальную идентификацию Г. Баттал считает основополагающей: «Без „Иннәд-динә гыйндәллаһил-ислəм“ („Аллаһ каршында бер дин – ислам дине генә бар“) мөфадынча (мәгънәсе буенча) „мөселман“ була белербез,

[1] Данная статья опубликована под псевдонимом «Төрек угълы».

[2] Имеется в виду потенциальное научное доказательство ошибочности этнонима «татары».

ләкин зоһурыбыз (барлыкка килүебез) вә каныбыз игътибары белән без нугай да, мөселман да түгелбез, без төрек дигән киң исемгә керәбез, ләкин без монда, Русиядә татарбыз, русның славян булуы, рус булуына манигъ булмаган (тыймаган) кебек, безнең төрек булуыбыз татар булуыбызга мөнафи (каршы) түгел, без хәзер „мөселман“ „төрек“ „нугай“ тагын әллә нәрсәләр дип сөекле милләтебезнең башын каңгыратмыйк (бутамыйк), без үзебезне үз исемебез белән атыйк; дөньяда бөтен милләт үз миллиятен мең төрле чаралар белән өскә чыгарырга тырышкан хәлдә, без миллиятебезне билгели алмыйча, саташмыйк» [Баттал-Троиский, с. 152–153].

В трудах татарских ученых начала XX века высказывалась идея, согласно которой, нация обретает свою идентичность через языковые и культурные различия как часть сообщества наций.

Так, Г. Ибрагимов в статье «Телләре башка булса да, күңелләре бер»[3], подчеркивая роль языка как основы национальной идентичности и рассуждая об идентичности тюркских литератур, утверждает, что каждая из них в процессе своего исторического развития обретает свою самобытность[4], понимаемую как выражение национального духа (тат. «рух»).

Г. Газиз (Г. Губайдуллин) в ответе на вопросы анкеты, опубликованной в журнале «Аң» в 1913 году, дает свое определение нации: «Миллиятнең асыл тарихи ганганәләргә (сүзнең кешедән-кешегә күчүе), хатирәләргә терәлгән була: ягъни бер милләттән булган кешеләр бер-берсенең якынлыгын хис итәләр, һәркайсының бабасының бабалары вә нәселләре бер дошманга дошман, бер дуска дус, бер җирдә торганга яисә бергә күчеп йөргәнне халык тарихи җырлары кыяфәтендә күңелдә саклыйлар. Шулай итеп, без миллияткә хәзер рухи бер тәгъриф бирәбез: миллият тарихи ганганәләре бер булып берлек хис иткән адәмнәрнең җыеныдыр» [Газиз, 1913, № 8, с. 138].

Ключевым в нем является понятие «историческая память» («тарихи ганганә[5]»): национальность, по Г. Газизу, это чувство единения, основывающееся на памяти о прошлом.

Развивая свои мысли и представляя читателю обзор точек зрения европейских и русских ученых по вопросу национального (Стюарт Миль, Георг Еллинек, Людвиг Гумплович, В. Даневский), ученый выделяет факторы национальной общности: «Милләт – тарихи ганганәләре бер булып, үз араларында берлек хис кылган, бер юл тоткан – бергә хәрәкәт иткән һәм бер даирәдәрәк яшәгән яисә тарихта күп вакыт бергә торган, асыл телләре бер булган ифрат адәмнең җәмгыятедер» [Газиз, 1913, № 22, с. 397].

В ответе на вопрос о роли национального в прошлом и современности («Миллиятнең тарихта вә хәзерге хәяттә (тормышта) тоткан урыны?»), Г. Газиз высказывает мысль о нации как идее: «Миллиятнең тарихта вә хәзерге хәяттә (тормышта) тоткан урыны? Үткәннең караңгылыгы арасында бер төркем кешене падишаһлык тәртиб кылган халәтләрендә тотып алабыз: бу халык бер җиргә утырган яисә бер мәгълүм җиргә күчеп йөрүе яисә әүвәлге Ватаныннан яңа җир, яңа су, яңа бәхет эзләр өчен күчеп йөри. Бу халык бер төрле югарыгы куәткә буйсынган. Бу халык бергә тора, бергә күчә, бергә зәхмәт чигә, бер-берсен бик яхшы белә.

Бу халык үзенең гадәтләре, йолалары белән тора, бер дошман белән сугыша, бөтен мәшәкатьне бер төркем кеше бергә чигәләр. Менә боларда бер төсле уй ясала: чөнки болар күп мөһим эшләр турысында бергә уйларга мәҗбүрләр. Боларда бертөсле җырлар туа, бертөсле көйләр чыга, чөнки болар бертөрле тойгылар белән бертөрле хозур (рәхәтлек) тою белән бер-берсенә бәйләнгәннәр. Болар бертөсле дә сөйләшәләр.

Менә шулай торган вакытта бу төркем үзенә бер идея ясый, бер фикер тәртиб итә» [Там же].

Каждая нация, считает Г. Газиз, имеет свою национальную идею, которая в процессе исторического развития обогащается другими идеями. Национальная идея представляется Г. Газизу не как замкнутая на самой себе, а как открытая для других идей: «Ләкин яхшы миллият һичбер вакытта бер фикер, бер идея, бер гомум мәдәният тудыру белән калмый, алар аны яңартып тора, яхшыларын чит миллиятләрдән ала» [Там же].

В научных рефлексиях татарских ученых начала XX века о национальном существенно разграничение понятий «милләт» и «миллият». Известный татарский лингвист Г. Шараф, отвечая

[3] Впервые опубликована в журнале «Аң» (1916, № 5).

[4] Именно это слово использует Г. Ибрагимов применительно к казахской литературе: «Бу көнгә казакъ халкы үзенең көнкүреше, хәят ихтыяҗлары белән башка төрки кәбиләләрдән бик нык аерылалар. Бу халыкның рухында бик күәтле самобытностҗ бар. Боларның халык әдәбияты башка һичбер төрле кабиләнекенә охшамас дәрәҗәдә бай һәм зурдыр» [Ибраһимов, с. 229].

[5] Слово «ганганә» имеет значение «слово, передаваемое от человека к человеку». В определении Г. Газиза смысл этого понятия устанавливается через слово «хатирә» (воспоминания).

на вопросы анкеты, пишет: «Нәселләре бер, тарихлары бәйләнгән, телләре якын халыклар бер милләт тәшкил итәләр. Шул халыклардагы бер-беренең якынлык тойгысы бер-берсе илә (белән) бәйләнгәнлекләрен хис итүләре миллият дип атала» [Шәрәф, с. 40].

«Миллият» определяется ученым как чувство (тат. «тойгы») родства, близости друг другу. «Миллият», таким образом, является понятием психологическим, это национальное чувство, основывающееся на общности языка, происхождения и истории: «Миллиятнең әсаслары (үзенчәлекләре) тәгърифтә (аңлатмада) әйтелгәнчә, тел якынлыгы, нәсел якынлыгы вә тарихи кардәшлектер» [Шәрәф, с. 41].

В опубликованной в 1914 году в Оренбурге книге «Милләт вә миллият» Д. Валиди пишет о «миллият» как о синтетическом единстве: «Ул хәлдә миллиятне „кан, дин, тел, гадәт вә ганганә кеби әсасларның берлеге сәбәпле бергә җыелган бер җәмгыяте инсания“ диеп тәгъриф итсәк, шаять ялгышкан булмамыз» [Вәлиди, с. 41].

Суждения Д. Валиди о национальном во многом созвучны размышлениям Г. Газиза. Автор книги пишет о национальном как об идее: «Тәназыге бәка, хәят вә истикъял юлында дөньяның астын-өсткә китереп бетерүче, җимерүче, төзүче, очыручы, үрчетүче... әлхасыйльб, бөтен силсиләи тарихияне ошбу булган шәкел вә тәртип үзрә төзәтүче вә сәйярымызның өстенә хәзерге хәлендә тотучы гамәлләрне, куәтләрне эзләгәндә без миллият идеясенә бу эшләрдә иң күп галякадар күрәмез» [Вәлиди, с. 42].

Каждая нация, считает Д. Валиди, участвует в общей истории человечества, которую ученый образно сравнивает с плывущим пароходом (нации в этом сравнении уподобляются пассажирам, свободно и хаотично перемещающимся по палубе, но одновременно движущимся вместе с пароходом в одном направлении).

Особое место в трудах татарских ученых и общественных деятелей занимает вопрос о положении татар в России, об отношениях русской и татарской культур. «Без, – пишет по этому поводу Д. Валиди, – Русия кул астында бер милләте мәхкүмә (хөкем астында буйсынып торган милләт). Әгәр дә русларның безнең өстемездәге хакимияте рус кануны, рус хөкеме астында булуумыздан вә хөкүмәт теле рус теле булуумыздан гыйбарәт булса иде, ул вакытта безнең каршымызда хаким уларак фәкать рус хөкүмәте торыр иде. Ләкин без рус кануны, рус хөкеме астында гына түгел, бәлки аның өстенә рус мәдәнияте, рус игътисады, рус әдәбияты хөкеме астындамыз. Шуның өчен безнең каршымызда канун вә хөкем иясе булган рус хөкүмәте генә түгел, мәдәният, әдәбият, вә икътисадый куәткә малик рус милләте дә бар. Руслыкның бу ике төрле хакимиятенең соңгысы, әлбәттә, куәтлерәк вә әһәмиятлерәк» [Вәлиди, с. 73].

В условиях политической зависимости, территориальной и социальной интегрированности татар в российскую государственность национальное развитие, считает Д. Валиди, невозможно без гражданской идентификации, открывающей для татар перспективы в образовании и культурном просвещении: «Безгә бу хәлдә ике ноктага карап тырышырга кирәк: беренче, миллиятне сакларга. Бу, әлбәттә, кәләпүш, комганны саклау түгел, югарыда сөйләнгән милли әсасларны саклау вә заманга муафыйк сүрәттә саклау. Буның өчен милли мәктәп, милли әдәбият, мили сәнгать кирәк. Икенче: Русия мәмләкәтенең бер гражданы булу. Әлбәттә, буны милли мәктәп вә милли әдәбият кенә тәэмин итә алмый. Буның өчен без рус мәктәбе, рус әдәбияты илә азыкланырга кирәк» [Вәлиди, с. 74].

О гражданской идентификации татар неоднократно высказывались и известные татарские публицисты и общественные деятели. Оценивая концепцию нации в трудах С. Максуди, А. Хабутдинов пишет: «Здесь он (С. Максуди – *М. И., А. К.*) выступил сторонником классического французского определения политической нации как общности граждан государства. Максуди утверждал, что „в каждом государстве есть, так сказать, политический титул – американец, француз и т. д., но в каждом государстве существует масса национальностей, которые во имя своих традиций, своих особенностей быта, которые у них существуют, отстаивают и будут отстаивать свои традиции, и в этом смысле я татарин и защищаю свой быт – но политически я русский гражданин“» [Хабутдинов, с. 248].

Проблема социально-культурного положения татар в России была одной из основных и в трудах Г. Исхаки, статьи которого печатались не только в татарских газетах и журналах, но и в русской периодической печати.

Оценивая положение татар в современном российском обществе, Г. Исхаки на страницах журнала «Национальные проблемы» (1915, № 1) писал: «К сожалению, и по сей час в ходу старые представления о мусульманах, до сих пор не перестали мерить нас старым екатерининским аршином, расценивать вышедшими из употребления ассигнациями. Глубоко несправедливое отношение к нашим ценностям, способное вызвать неожиданные крупные недоразумения, покоится, по нашему мнению, на тех ненормальных прояв-

лениях внимания к нам. Какими дарит нас русская печать: нами преимущественно интересуются миссионеры и востоковеды; но первые из них по своей профессии не могут относиться объективно ко всему, что мы делаем и что творим… Вторая категория, способная мыслить только археологически, не может оценить по достоинству результатов культурного творчества ранее чем через 300 лет, а русская интеллигенция, нормально мыслящая, с объективными мерилами, никогда к нам не приходила, не проявляла к нам ни дружбы, ни вражды» [Исхакый, с. 313–314].

В этой статье Г. Исхаки выступает как публицист, переживающий за судьбу татарской нации и подчеркивающий роль интеллигенции в распространении знаний о татарах в русском мире: «Наша же многочисленная интеллигенция, поглощенная работой среди своего народа, не могла первая прийти к русскому обществу. Она предпочитала молчать, отчасти преднамеренно, отчасти под давлением внешних причин; но теперь, когда перед русской общественной мыслью ставятся на очередь национальные проблемы, мусульманская интеллигенция, как органическая часть своего народа, не может остаться посторонним зрителем и, мобилизовав свои слабые силы, должна принять посильное участие в ознакомлении русского общества со своими национально-культурными чаяниями и стремлениями, а также способствовать развитию добрососедских отношений между различными народностями Империи на почве взаимного понимания и взаимного уважения» [Исхакый, с. 314].

Научные рефлексии татарских ученых о национальном, их размышления о национальной идентификации татар были частью общественной дискуссии, обусловленной не только подъемом татарской культуры начала XX века, но и повышенным вниманием к национальному в европейской и русской культуре. Татарские ученые и общественные деятели своими выступлениями вписывались в эту область европейской гуманитарной мысли и одновременно развивали традиции татарских ученых-просветителей XIX века (Ш. Марджани, К. Насыри).

Суждения татарских ученых о национальном не ограничивались исключительно научной рефлексией: в большинстве случаев это было стремление к национальной самоидентификации, к определению положения татарской нации прежде всего в российском политическом и культурном пространстве.

Список литературы

Хабутдинов А. Формирование нации и основные направления развития татарского общества в конце XVIII – нач. XX вв. Казань, 2001. 383 с.

Баттал-Троиский Г. Милләтне билгеләү // Мәктәп. 1913. № 6. С. 149–153.

Вәлиди Җ. Милләт вә миллият // Җамал Вәлиди: әдәби һәм тарихи-документаль җыентык (Джамал Валиди: литературный и историко-документальный сборник). Казан: Җыен, 2010. С. 37–87.

Газиз Г. Милләтне ничек тәгъриф кылырга // Аң. 1913. № 8. С. 137 – 138.

Газиз Г. Милләтне ничек аңлыйсыз? Мөкәддәмә // Аң. 1913. № 22. С. 395–398.

Җан Шәрәф. Ничек аңларга? // Аң. 1914. № 2. С. 40–42.

Ибраһимов Г. «Без кем?» бәхәсе // Г. Ибраһимов Милләт. Тел. Әдәбият: Сайланма хөзмәтләр. Казан: Мәгариф, 2007. С. 9–10.

Ибраһимов Г. Без – татармыз // Ибраһимов Г. Милләт. Тел. Әдәбият: Сайланма хөзмәтләр. – Казан: Мәгариф, 2007. С. 11–14.

Ибраһимов Г. Телләре башка булса да, күңелләре бер // Ибраһимов Г. Әсәрләр: 8 томда. Т.5: Әдәбият һәм сәнгать турында мәкаләләр, хезмәтләр (1910–1933). Казан: Татарстан китап нәшр., 1978. С. 225–233.

Исхакый Г. Әсәрләр: 15 томда. Т. 7: Публицистика (1915–1916). Казан: Татар. кит. нәшр., 1998. С. 312–314.

Шәрәф Җ . Ничек аңларга? // Аң. 1914. № 2. С. 40–42.

References

Battal-Troiskii, G. (1913). *Millətne bilgeləy* [The Definitions of the Nation]. Məktəp, 6, pp. 149–153. (In Tatar)

Gaziz, G. (1913). *Millətne nichek təg"rif kylyrga* [How Can We Define the Nation]. Аң, 8, pp. 137–138. (In Tatar)

Gaziz, G. (1913). *Millətne nichek aңlyisyz? Mөkədəmə* [How Do You Understand the Nation? Preface]. Аң, 22, pp. 395–398. (In Tatar)

Ibrahimov, G. (1978). *Tellәre bashka bulsa da, kyңellәre ber.* [They Have Different Languages but One Soul]. Ibrahimov G. Əsərlər: 8 tomda T.5: Ədəbiiat həm səngat' turynda məkalələr, khezmətlər (1910–1933). Pp. 225–233. Kazan, Tatarstan kitap nəshr. (In Tatar)

Ibrahimov, G. (2007). *Bez – tatarmyz* [We Are Tatars]. Ibrahimov G. Millət. Tel. Ədəbiiat: Sailanma khөzmətlər (pp. 11–14). Kazan, Məgarif. (In Tatar)

Ibrahimov, G. (2007). *"Bez kem?" bəkhəse* ["Who We Are?" Dispute]. G. Ibrahimov Millət. Tel. Ədəbiiat: Sailanma khөzmətlər (pp. 9–10). Kazan, Məgarif. (In Tatar)

Iskhakyi, G. (1998). *Əsərlər: 15 tomda* [Literary Works: 15 Volumes]. T. 7: Publitsistika (1915–1916). Pp. 312–314. Kazan, Tatarstan kitap nəshr. (In Tatar)

Khabutdinov, A. (2001). *Formirovanie natsii i osnovnye napravleniia razvitiia tatarskogo obshchestva v*

kontse XVIII – nach. XX vv. [Formation of the Nation and the Main Directions in the Development of Tatar Society in the Late Eighteenth and Early Twentieth Centuries]. 383 p. Kazan', 2001. (In Russian)

Shərəf Ж. (1914). *Nichek aңlarga?* [How do You Know?] Аң, 2, pp. 40–42. (In Tatar)

Vəlidi, Җ. (2010). *Millət və milliiat* [Nation and National Character]. Җamal Vəlidi: ədəbi həm tarikhi-dokumental' җyentyk (Dzhamal Validi: literaturnyi i istoriko-dokumental'nyi sbornik) [(Jamal Validi: Literary, Historical and Documentary Collection)], pp. 37–87. Kazan, Җyen. (In Tatar)

The article was submitted on 24.01.2016
Поступила в редакцию 24.01.2016

Ибрагимов Марсель Ильдарович,
кандидат филологических наук,
доцент,
Казанский федеральный университет,
420008, Россия, Казань,
Кремлевская, 18.
mibragimov1000@mail.ru

Киямова Алсу Ильдаровна,
магистрант,
Казанский федеральный университет,
420008, Россия, Казань,
Кремлевская, 18.
fokcu_001@mail.ru

Ibragimov Marsel Ildarovich,
Ph.D. in Philology,
Associate Professor,
Kazan Federal University,
18 Kremlyovskaya Str.,
Kazan, 420008, Russian Federation.
mibragimov1000@mail.ru

Kiyamova Alsu Ildarovna,
Master's student,
Kazan Federal University,
18 Kremlyovskaya Str.,
Kazan, 420008, Russian Federation.
fokcu_001@mail.ru